

УДК 159.922:316.6

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2023.18.8>

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВETERANІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ ЯК СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Надія Нагорна

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, Україна, 14035
e-mail: lev.nadiya@yahoo.com*

Катерина Максџом

*Національний університет «Чернігівська політехніка»,
вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, Україна, 14035
e-mail: maxsemka@gmail.com*

У статті аналізуються особливості індивідуально-психологічних характеристик ветеранів та членів їх сімей як суб'єктів соціального підприємництва. Спираючись на результати вітчизняних та зарубіжних наукових пошукань, автори вказують, що чільне місце серед ряду індивідуально-психологічних якостей особистості соціального підприємця належить підприємливості та мотивації на досягнення. Теоретично досліджуються особливості розвитку підприємливості особистості в цілому, соціального підприємця, ветеранів та членів їх сімей як суб'єктів соціального підприємництва. Визначається теоретична специфіка мотивації особистості, мотивації ветеранів та членів їх сімей щодо підприємництва, в цілому, та соціального, зокрема. Емпірично перевіряються особливості розвитку загальних здатностей до підприємництва та мотивації успіху та боязні невдач особистості. Емпірично встановлено, що підприємливість як індивідуально-психологічна характеристика має такі свої особливості розвитку у ветеранів та членів їх сімей: вище середнього рівень цілеспрямованості та рішучості, а також рівень нижче середнього за іншими здатностями до підприємництва. Емпірично визначено, що домінуючим є вектор мотивації досягнень, як індивідуально-психологічна якість ветеранів та членів їх сімей. В результаті теоретичного та емпіричного аналізу встановлено фрагментарність уявлень ветеранів та членів їх сімей щодо соціального підприємництва, його місії та моделей діяльності, стереотипність ставлення до соціального аспекту діяльності. Авторами вказано на необхідність цілеспрямованого впливу щодо окремих структурних компонентів психологічної готовності особистості до соціального підприємництва, а відтак і підтримку в налагодженні взаємодії з ключовими стейкхолдерами становлення соціального підприємництва як суспільного феномену.

Ключові слова: соціальне підприємництво, ветеран, члени родини ветерана, мотивація, загальні здатності до підприємництва.

Постановка проблеми. Визначення потреб ветеранів та членів їх сімей, здійснене Українським ветеранським фондом та соціологічною групою «Рейтинг» в 2023 році [2], вказує на «відсутність роботи» як одну з істотних проблем, на думку самих ветеранів, що очікує їх по поверненню з війни. Також дослідники фіксують високий рівень (63,6%) бажання у респондентів зайнятися власною справою, підприємництвом у цивільному житті. Якісно здолати таку прірву між потребою соціально вразливої цільової групи та їх прагненнями до підприємницької активності може соціальне підприємництво. Останнє за

своєю суттю є тим інструментом соціального впливу, що сприяє, в тому числі, соціальній та професійній реінтеграції особистості ветерана, членів його/її сім'ї. Попри наявність вітчизняного практичного досвіду впровадження ветеранських соціальних підприємств, наукове опрацювання даного питання здійснено переважно в галузі економічної науки та публічного управління. Щодо наукових пошуків у психології, то, наразі, вони лише розпочинаються.

Аналіз останніх публікацій. Так, Т.І. Коленіченко & et al. [10] досліджує питання соціальної реінтеграції ветеранів в умовах сучасного суспільства. Вчені-економісти К.М. Краус, А.І. Ігнатюк та Н.М. Краус [3] займаються питаннями розвитку ветеранського бізнесу. А. Verbytska, Н. Дуруч & О. Petryk [13] визначають особливості залучення місцевого бізнесу до розвитку соціального підприємництва ветеранів.

Щодо напрацювань в галузі психології, то на вітчизняній ниві Ю. Романова та В. Лісецька [8] в емпіричному дослідженні здійснили порівняння окремих індивідуально-психологічних особливостей осіб, які займаються соціальним підприємництвом, та традиційних бізнесменів. Однак, питання індивідуально-психологічних характеристик ветеранів та членів їх сімей, як суб'єктів соціального підприємництва, лишається малодослідженим.

Метою статті є дослідження індивідуально-психологічних характеристик ветеранів та членів їх сімей, як суб'єктів соціального підприємництва.

Виклад основного матеріалу. В своїй теоретичній розвідці, здійсненій на основі аналізу вітчизняної та іноземної наукової літератури, Н.С. Нагорна [7] доходить висновку, що особистості соціального підприємця є притаманним ряд якостей, які утворюють її психологічний портрет: підприємливість, вмотивованість на успіх своєї справи та якісні зміни в громаді, діловитість, відкритість до взаємодії.

Дослідження підприємливості як індивідуально-психологічної якості особистості реалізуються, як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Так, вітчизняні психологи (В. Москаленко & et al.), в контексті вивчення проблеми розвитку економічної культури особистості, дійшли висновку про комплексний характер підприємливості та виділили її диспозицій-складові: ініціативність, наполегливість, готовність до ризику, цілеспрямованість, управлінські здібності, незалежність, самовпевненість, прагнення до самореалізації, поінформованість, відповідальність [1]. Емпірично визначаючи відмінності в підприємливості між соціальними підприємцями та класичними бізнесменами, R. Smith, R. Bell & H. Watts [12] було встановлено, що соціальні підприємці мають статистично більш високий рівень креативності, прагнення до ризику та потреби в автономії. Подібне дослідження зреалізували Ю. Романова та В. Лісецька [8]. Авторки з'ясували, що вітчизняним соціальним підприємцям властиві високі показники схильності до творчості, цілеспрямованості та рішучості; середній рівень потреби в незалежності, умінні йти на зважений ризик.

К. Максьом [6], розглядаючи потенційні можливості соціального підприємництва в процесі соціальної реінтеграції особистості ветерана та членів його / її сім'ї, співвідносить результати досліджень А. Peredo & M. McLean [11] щодо особистісних якостей соціального підприємця з індивідуально-психологічними характеристиками, що властиві екс-комбатантам та членам їх сімей. Так, на думку дослідниці [6], ветерани та члени їх сімей, захищаючи нашу Батьківщину та підтримуючи захисників і захисниць, закладають безпекові підвалини для створення соціальної цінності. Саме тому, їх винахідницький підхід у прагненні відстояти свободу та демократичні цінності може надалі перерости у бажання активно залучатися до відновлення країни, громади, зокрема підприємницьким шляхом. При цьому, за результатами опитування самих ветеранів [2] розвиток та підтримка ветеранського бізнесу є актуальними вже сьогодні, оскільки сприяє реінтеграції тих з них, хто

за станом здоров'я вже не може виконувати бойові завдання. Відтак, підприємливість, як індивідуально-психологічна якість особистості, на нашу думку, можна вважати елементом операційної складової готовності індивіда до соціального підприємництва.

Не менш важливим, на нашу думку, є питання мотивації самих ветеранів та членів їх сімей до соціального підприємництва. К.М. Краус, А.І. Ігнатюк та Н.М. Краус [3], досліджуючи мотиви відкриття ветеранського бізнесу, вказують на прагнення ветеранів щодо незалежного / самостійного господарювання з метою забезпечити більш високий матеріальний рівень своєї родини; фінансової незалежності та самореалізації через впровадження своїх бізнес-ідей. Подібні мотиви, на наш погляд, є позитивною тенденцією щодо формування запитів ветеранів та членів їх сімей у подальшому розвитку програм їх реінтеграції / конверсії до цивільного і мирного життя.

Однак, аспект фокусування лише на матеріальний добробут власної родини, може свідчити, в контексті розвитку соціального підприємництва, про таке: низький рівень обізнаності та фрагментарні уявлення ветеранів і членів їх сімей щодо соціального підприємництва, його місії та моделей діяльності (як елементи когнітивної складової готовності до соціального підприємництва); специфічний спектр життєвих орієнтацій та ціннісного поля, що зумовлено, наразі, переважно вітальними потребами самозбереження та особистісної безпеки (своєї родини), в тому числі в економічній / матеріальній сфері, а також ставлення до економічної політики держави та підтримки ветеранського бізнесу в сучасних умовах (як елементи ціннісно-мотиваційної складової готовності до соціального підприємництва); наявність особистісних пересторог та вплив високого рівня загальної тривожності на підтримку та розвиток професійно-особистісних якостей та ділової підприємницької активності (як елементи особистісної складової готовності до соціального підприємництва).

Аналізуючи напрацювання В.В. Москаленко [5] щодо суб'єктності особистості в контексті динаміки ідентичності, варто зазначити, що феномен ситуації змін та необхідності зреалізувати доленосні для ветерана і членів його / її сім'ї рішення в процесі їх реінтеграції до умов цивільного життя, викликають значне психологічне напруження. Однак, усвідомлення ветеранами та членами їх сімей важливості якісних змін у їхньому житті, що потребує розвитку нового когнітивного стилю мислення, формування нових сенсів та перспектив, сприятиме процесам ідентифікації особистості в новому досвіді через залучення до різноманітних соціальних програм реінтеграції, в т.ч. з соціального підприємництва. В.В. Москаленко вказує на те, що подібна ментальна активність суб'єкта завжди пов'язана із його стимулами та спрямованістю [5]. Саме тому, прагнення ветеранів до підприємництва в цілому та мотивація досягнень у самореалізації та підвищенні рівня матеріального добробуту себе та інших, що може стати місією соціального підприємства, сприяє становленню ветерана як суб'єкта соціального підприємництва.

Методика та організація дослідження. Дослідження здійснювалось за допомогою комплексу методик «Індивідуально-психологічні характеристики ветеранів війни та членів їх сімей як суб'єктів соціального підприємництва», що містив діагностичні методики, які спрямовані на вивчення окремих аспектів психологічного портрету соціального підприємця. Опитування здійснювалось за допомогою Google Forms.

Для вивчення загальної схильності ветеранів та членів їх сімей до підприємництва використовувалась методика «GET TEST» за показниками здатностей особистості до підприємництва. Зокрема, аналізувались такі виміри, як: потреба в досягненнях (подальшому розвитку); потреба в незалежності/автономії; схильність до творчості (творчі здібності/нахили); вміння йти на розумний (зважений) ризик; цілеспрямованість і рішучість. Щодо мотиваційної спрямованості ветеранів війни та членів їх сімей, то для проведення

емпіричного дослідження було застосовано методику діагностики мотивації досягнень та боязні невдач А. Реана. Так, визначались особливості мотивації особистості ветерана / члена сім'ї на досягнення успіху або уникнення невдач. Третій блок комплексного опитувальника містив запитання щодо загальних уявлень про соціальне підприємництво, прагненню займатися підприємництвом, в цілому, та соціальним, зокрема.

До вибірки дослідження увійшли особи зі статусом учасника бойових дій, ветерана війни (36,7 %) та члени їхніх сімей (63,3 %), котрі були слухачами проекту «Україна-Норвегія» – «Професійна та соціальна адаптація учасників бойових дій, ветеранів війни, військовослужбовців та членів їх сімей», що реалізовувався в Національному університеті «Чернігівська політехніка» у 2016-2022 роках. Серед опитаних 93 осіб віком від 23 до 52 років, 28 чоловіків та 65 жінок.

Аналіз результатів дослідження. Для початку нами були визначені узагальнені результати показників загальних здатностей до підприємництва (табл. 1.1.).

Аналізуючи результати опитування за показником потреба в досягненнях, варто зазначити, що загальний рівень у ветеранів (7,54) є вищим, ніж у членів їх сімей (6,72). Такі позначки в даній шкалі, на нашу думку, пояснюються

Таблиця 1

Показники психологічних параметрів загальних здатностей до підприємництва особистості

<i>Шкали тесту / здібності до підприємництва</i>	<i>Середнє арифметичне</i>	<i>Стандартне відхилення</i>
Потреба в досягненнях	7,03	1,8
Потреба у незалежності / автономії	3,3	1,2
Схильність до творчості	6,9	1,7
Уміння йти на зважений ризик	6,5	2
Цілеспрямованість та рішучість	9,5	1,7

повторною мобілізацією ветеранів, високим рівнем їх залучення до участі в захисті Батьківщини, а відтак і потребою у досягненні, перш за все, військового результату. Також статистично значимі відмінності були виявлені серед респондентів, котрі не планують займатися підприємництвом у майбутньому (6,75) та тими, хто виявив таке бажання (7,14). Цікавим, на наш погляд, є позначки серед респондентів, котрі не знайомі з сутністю та місією соціального підприємництва (7,63), що являє собою більш високий рівень показника, ніж результати тих, хто вже має певні уявлення про особливості означеного феномену (6,68). Вірогідно подібні значення зумовлені наявними в суспільстві стереотипними уявленнями щодо соціального аспекту підприємництва, а відтак і низьким рівнем обізнаності респондентів щодо соціального підприємництва. Останнє вимагає реалізації не тільки інформаційних кампаній з означеної тематики, а й впровадження освітніх заходів різних форматів, що сприятиме підвищенню рівня психологічної готовності до соціального підприємництва, в тому числі ветеранів та членів їх сімей.

Узагальнені результати за шкалою «потреба у незалежності / автономії» вказують на рівень прояву означеної потреби у респондентів як нижче середнього. При порівнянні позначок прояву потреби між ветеранами та членами їх сімей, з'ясовано незначне переважання серед членів сімей у прагненні до незалежності та автономії над ветеранами (3,5 до 3,0 відповідно). На наш погляд, такі показники засвідчують характерні для військової справи дисциплінованість, відповідальність та братерство як елемент командної роботи при виконанні бойових завдань. Всі характерні властивості, що нині мають вплив

на індивідуально-психологічні якості військовослужбовців, ветеранів, у цивільному житті можуть мати протилежні прояви: або особистість ветерана буде сповнена рішучості відійти від суворой дисципліни військової служби та розраховувати лише на себе, зайнявшись підприємництвом, або ж – так і шукатиме можливості соціальної та професійної реалізації за умови лідерства іншої особи. Як створення своєї власної бізнес-справи, так і робота в колективі підприємця, є тими форматами, що можуть бути реалізовані при використанні реінтеграційного потенціалу соціального підприємництва.

Схильність до творчості, як одна зі здатностей особистості до підприємництва, також узагальнено має прояв на рівні нижче середнього. При цьому, дещо вища позначка властива членам сім'ї (7,06) у порівнянні з самими ветеранами (6,67), що на наш погляд, зумовлено креативним віднайденням способів пошуку та акумуляції ресурсів для підтримки та забезпечення усім необхідним тих, хто захищає Україну. Цікавим є порівняння позначок за шкалою схильності до творчості між респондентами, котрі не планують займатись підприємництвом (7,4), та тими, хто прагне цього (6,73). Подібний результат наштовхує нас на думку, що респондентам не властиво ототожнювати підприємництво з творчим початком, креативністю та мрійливістю; відбувається стереотипна підміна допитливості та творчого пошуку, чіткістю, що має бути притаманна бізнес-плануванню та веденню бухгалтерії підприємства. Однак, аналіз відповідей респондентів за даною шкалою у співставленні до планів на майбутнє в аспекті соціального підприємництва свідчить про протилежний вектор позначок. Так, особи, котрі планують пов'язати своє майбутнє життя із соціальним підприємництвом мають вищий рівень схильності до творчості (7,4), ніж ті респонденти, котрі категорично не бачать себе в соціальному бізнесі (6,33).

За шкалою «уміння йти на розумний (зважений) ризик» результати нашого дослідження підтверджують раніше отримані дані дослідниками [8; 12] та вказують на значиму статистичну відмінність між тими респондентами, котрі мають намір займатись підприємництвом в цілому (7,0), та тими, у кого таке бажання відсутнє (5,1). При цьому, уточнююче питання про намір займатися саме соціальним підприємництвом не має такого статистичного навантаження. Це свідчить про те, що в уявленнях респондентів соціальне підприємництво не асоціюється зі зваженим економічним ризиком, підприємницькою діяльністю в цілому; це скоріше благодійність чи волонтерство.

Єдиною шкалою серед здатностей особистості до підприємництва, яка узагальнено має рівень прояву вище середнього, є «цілеспрямованість та рішучість». В контексті розвитку соціального підприємництва, то наразі цей достатньо високий показник може допомогти ветеранам та членам їх сімей зреалізувати захист своїх прав та отримати задоволення потреб у соціальній реінтеграції; а в майбутньому проявляти самоєфективність у опрацюванні свої соціальної бізнес-ідеї. Однак, цей результат, на нашу думку, також може корелювати з домінуючою нині в нашому суспільстві стратегією «бий» [9], як способом реагування на стрес щодо всіх викликів війни, що за своєю суттю є ресурсовитратним явищем для особистості та призводить до надмірного психоемоційного виснаження.

Мотивація досягнень. Узагальнені результати опитування означеної вибірки свідчать про високий рівень мотивації ветеранів та членів їх сімей з чітко окресленим вектором на успіх (14,5). При цьому, більш яскраву вираженість у мотивації на успіх мають саме ветерани (15,3), а не члени їх сімей (13,9). Також статистично відмінними є результати за гендерною ознакою: серед чоловіків рівень мотивації досягнень вище (15,5), ніж серед жінок (14,0). На наш погляд, означені позначки, наразі, демонструють прагнення ветеранів та мобілізованих осіб досягти результату в військових завданнях, забезпеченні їх якісного виконання та скорішої Перемоги. І оскільки, переважно, чоловіки реалізують захист Вітчизни, своєї землі та сім'ї, ідентифікуючи себе як воїн-захисник, то

мотиваційно-ціннісна та потребова системи такої особистості сформовані навколо Перемоги, як домінуючої цілі. Серед тих, хто розглядає створення соціального підприємства як варіант власного майбутнього, виявлено більш високий рівень мотивації досягнень (15,5), ніж серед респондентів, котрі не вбачають себе в соціальному бізнесі (13,5). Такий результат, на нашу думку, вказує на бажаність соціальних змін та прагнення привнести свою частку у відбудову нашої держави по завершенню війни.

Висновки. Результати проведеного нами теоретичного та емпіричного дослідження дають підстави для наступних узагальнень:

1. Підприємливість як індивідуально-психологічна характеристика має свої особливості розвитку у ветеранів та членів їх сімей: вище середнього рівень цілеспрямованості та рішучості, а також рівень нижче середнього за іншими здатностями до підприємництва.

2. Мотивація досягнень, як індивідуально-психологічна якість ветеранів та членів їх сімей, визначена на рівні вище середнього.

3. Специфіка розвитку досліджуваних характеристик психологічного портрету соціального підприємця у ветеранів та членів їх сімей, вказує на необхідність цілеспрямованого впливу на окремі структурні компоненти психологічної готовності особистості до соціального підприємництва, а відтак і підтримки у налагодженні взаємодії з ключовими стейкхолдерами становлення соціального підприємництва як суспільного феномену.

Список використаної літератури:

1. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект : монографія / заг. ред. В.В. Москаленко. К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. 336 с.
2. Кіріллова Ю., Зновяк В., Казанська А., Ткалич М. Потреби ветеранів 2023. *Український ветеранський фонд*. 2023. <https://veteranfund.com.ua/analytics/needs-of-veterans-2023/>
3. Краус К.М., Ігнатюк А.І., Краус Н.М. Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проектна складова практичної реалізації. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2023. № 1(11). С. 98-111.
4. Левицька Н.С., Децюк Т.М. Розвиток підприємливості у студентів різних спеціальностей у позааудиторній роботі. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2019. № 1 (13). С. 029-036.
5. Москаленко В.В., Нагорна Н.С. Суб'єктність особистості в контексті динаміки ідентичності. *Проблеми цивілізаційної суб'єктності України: місія науки і освіти: матеріали Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 29 вересня – 1 жовтня 2022 року)*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2022. С. 502-513
6. Нагорна Н.С., Максѡм К.В. Соціальне підприємництво як детермінанта реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. 2022. № 36. С. 272-276.
7. Нагорна Н.С. Особливості психологічного портрета особистості соціального підприємця. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2022. Випуск 14. С. 40–47.
8. Романова Ю., Лісецька В. Індивідуально-психологічні особливості осіб, які займаються соціальним підприємництвом. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2020. № 2 (12). С. 82-86.
9. Ткалич М., Скрипченко Т., Кротевич Є. Динаміка психоемоційних станів населення. *Rating Lab*, 2023. URL: https://ratinglab.org/research/Dinamika_psihoemocijnih_staniv_naselennya?fbclid=IwAR1jbvqMX0R-xtMUDwI-r081stLdeyLdPQxUe-M_Knf4Pz-Y55ywmg8DwP8
10. Kolenichenko T., Mekshun A., Sylva T., Nahorna N., Maksom K. The global and Ukrainian experience of social reintegration of hybrid war veterans in the modern society conditions.

AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research. 2021. #11. Issue 2, Special Issue XX. P. 77-83.

11. Peredo A., Mc Lean M. Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of world business*. 2006. № 41.1. P. 56–65.
12. Smith R., Bell R., Watts H. Personality Trait Differences between Traditional and Social Entrepreneurs. *Social Enterprise Journal*. 2014. Vol. 10. (3). P. 200–221.
13. Verbytska A., Dyvnych H., Petryk O. The potential of local business involvement as a determinant of social entrepreneurship development in the process of veterans' reintegration. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2023. № 9(4), P. 58-64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-58-64>

FEATURES OF INDIVIDUAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF VETERANS AND THEIR FAMILY MEMBERS AS SUBJECTS OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP

Nadiia Nahorna

*Chernihiv Polytechnic National University,
95, Shevchenko str., Chernihiv, Ukraine, 14035
e-mail: lev.nadiya@yahoo.com*

Kateryna Maksom

*Chernihiv Polytechnic National University,
95, Shevchenko str., Chernihiv, Ukraine, 14035
e-mail: maxsemka@gmail.com*

The article analyzes the peculiarities of the individual and psychological characteristics of veterans and their family members as subjects of social entrepreneurship. Based on the results of Ukrainian and foreign scientific research, the authors point out that a prominent place among a number of individual and psychological qualities of a social entrepreneur's personality belongs to entrepreneurship and motivation to achieve. The peculiarities of the development of entrepreneurship of the individual as a whole, social entrepreneur, veterans and their family members as subjects of social entrepreneurship are theoretically investigated. The theoretical specificity of personal motivation, motivation of veterans and their family members regarding entrepreneurship, in general, and social, in particular, is determined. The specifics of the development of general entrepreneurial abilities and motivation for success and fear of personal failure are empirically verified. It has been empirically established that entrepreneurship as an individual psychological characteristic has the following characteristics of development in veterans and their family members: an above-average level of purposefulness and determination, as well as a below-average level of other entrepreneurial abilities. Additionally, the empirical findings indicate that the vector of achievement motivation is dominant, as an individual psychological quality of veterans and their family members. Through theoretical and empirical analysis, the article establishes the fragmentation of ideas among veterans and their family members regarding social entrepreneurship, its mission, and models of activity, along with a stereotypic attitude towards the social aspect of their endeavors. The authors indicated the need for purposeful influence on individual structural components of a person's psychological readiness for social entrepreneurship, and therefore support in establishing interaction with key stakeholders in the formation of social entrepreneurship as a social phenomenon.

Key words: social entrepreneurship, veteran, veteran's family members, motivation, general entrepreneurial abilities.